

En vanskelig forfatter? Å få Cora Sandel hjem til Tromsø

A difficult author? Bringing Cora Sandel back home to Tromsø

Marianne A. Olsen

Direktør, Perspektivet Museum

Er utdannet historiker og har arbeidet som konservator NMF. Har bl.a. publisert om religion på utstilling, kultur møter i nord og samtidsdokumentasjon. Var rådsmedlem i Norsk Kulturråd 2011-15

marianneo@perspektivet.no

Ulrike Spring

Førsteamanuensis i nyere europeisk historie, Institutt for Arkeologi, Konservering og Historie, Universitetet i Oslo

Tidligere professor i historie ved Høgskulen på Vestlandet, forsker ved UiT-Norges arktiske universitet, og konservator ved Wien Museum. 2016-19 leder for NFR-forskningsprosjektet TRAUM-Transforming Author Museums.

ulrike.spring@iakh.uio.no

Sammendrag

Artikkelen tar for seg musealisering av forfatteren Cora Sandel (pseudonym for Sara Fabricius, 1880–1974) i Tromsø. Sandel bodde i Tromsø da hun var ungdom, og en rekke av hennes verk har sin handling herfra. Målet med artikkelen er å bidra i diskusjonen rundt hvordan en forfatter blir del av et steds identitet, og altså kommer «hjem» i utvidet forstand. Utgangspunktet er den mediale diskursen fra 1974 til 2006, dvs. fra hun døde til hun fikk en gate oppkalt etter seg. Gjennomgangen av avisene viser at en større synliggjøring av Sandel i hele perioden har blitt diskutert, men bare delvis nådde frem. Analysen får frem fire hovedfortellinger som kan forklare hvorfor forsøk på å få Sandel «hjem» ofte tok lang tid: 1) selv om hun ble ansett som viktig for byens identitet, var hun ikke viktig nok for å bli varig minnet, og andre fortellinger dominerte over hennes; 2) unge Sara, forfatteren Cora og hennes litterære figurer ble knyttet til kritiske syn på byen; dette ble forsterket av Saras sørnorske, borgerlige bakgrunn; 3) respekt for hennes privatsfære, etter Sandels egne ønsker; 4) kjønnsdimensjonen i en by der det ikke finnes noen statuer av navngitte kvinner og få veier har kvinnenavn. Til slutt kan man stille spørsmål om prosessen har blitt påvirket av at hun døde i en tid da bevissthet rundt nordnorsk identitet ble styrket.

Nøkkelord

Cora Sandel, Tromsø, nordnorsk identitet, musealisering

Abstract

The article discusses the musealisation of the renowned Norwegian author Cora Sandel (pseudonym for Sara Fabricius, 1880–1974) in Tromsø in Northern Norway. Sandel spent her youth in Tromsø, and some of her novels and short stories are set in a small town in Northern Norway. The article aims to contribute to discussions about how an author becomes part of a town's identity, and thus comes 'home' in a wider sense. The focus is on the discussion in the local newspapers covering the period from her death in 1974 until 2006, when a street was named after her. A survey of the newspapers shows that there were several efforts to honour her and make her and her literature more visible, but that few of them were successful in the long term. Our analysis discerns four main narratives which may explain this: 1) she was almost considered part of the town's identity, but not quite; other narratives were more important than her own; 2) the author and particularly her literary figures had been critical of Tromsø, something that reflected back on the author; 3) respect for her privacy, based on her own wishes; 4) gender, in a town with no female

statues and few female street names. Finally, one may ask whether the fact that Sandel died during a period of active North Norwegian identity building might have influenced this process.

Keywords

Cora Sandel, Tromsø, North Norwegian identity, musealization

I 1985 kom forfatter og senere nobelprisvinner Doris Lessing på besøk til Tromsø, og etter et intervju kunne avisen *Nordlys* melde at Lessing «stiller spørsmål om Cora Sandel. Om det fremdeles finnes et hus her i byen hvor hun bodde? – Brydde noen seg om at hun levde her? Hun er en utrolig forfatter! ... Ingen nevnte henne for meg i Norge!»¹ Selv om Lessing ikke hadde rett i at Sandel var glemt hverken i Norge eller Tromsø, tok hun opp et spørsmål som flere i Tromsø hadde vært opptatt av siden 1970-tallet. Forfatteren Cora Sandel (egentlig Sara Fabricius, 1880–1974) ble født inn i en borgerlig familie i Kristiania i 1880 og flyttet i 1893 sammen med familien til Tromsø der hun bodde til 1905 og igjen i 1922. Hun gikk på skole her, bodde flere steder i byen og brukte senere impulser fra byen aktivt i sine verk. Likevel har forsøk på å synliggjøre henne i bybildet i stor grad vært preget av uenighet og til dels heftig debatt. Dette er påfallende med tanke på at det ikke finnes mange internasjonalt anerkjente forfattere fra Tromsø; hennes verk har blitt oversatt til 13 språk, bl.a. engelsk, tysk, fransk, russisk, hebraisk og nederlandsk. Uenighetene om å synliggjøre henne i bybildet og museumslandskapet fremstår derfor som et paradoks som trenger forklaring. I avisene er det spekulert i om dette skyltes hennes kjønn, tilbaketrunkne personlighet eller at hennes produksjon ofte oppfattes som kritikk av Tromsø.

Graden av og formen for anerkjennelse av kunstnere i det offentlige rom etter deres bortgang varierer og kan skyldes alt fra kulturpolitisk strategi og litterære kanoniseringsprosesser til tilfeldigheter eller turistsyn. I noen tilfeller er resultatet et forfattermuseum og dermed forfatterens stadige tilstedeværelse. Som tidligere sjef for Strindbergsmuseet i Stockholm og etnolog Stefan Bohman peker på, handler det om å bygge opp lokal identitet, og eksempelvis trekke til seg turister.² Av og til passer forfattere ikke inn i det som «selges» som stedets identitet. Disse forfatterne blir til en viss grad «vanskelige forfattere» i det offentlige rom: Knut Hamsuns sympatier med nazismen gjør det nærmest umulig å formidle hans litteratur uten å ta hensyn til politisk ståsted og den historiske konteksten; Bjørnstjerne Bjørnsons marginale rolle i den litterære kanon i dag kan gjøre det vanskelig å vekke tilstrekkelig interesse for hans gård Aulestad.³ Cora Sandel kan også betegnes som en «vanskelig forfatter», men på en annen måte enn de to andre. Sandels forfatterskap har ikke mistet sin aktualitet. Hun har heller ikke en politisk betent fortid. Likevel fantes det i tiårene etter at hun gikk bort i 1974 uenighet om hvorvidt hun var og skulle bli del av det offisielle Tromsøs identitet. Som vår analyse antyder, virker betydningen en forfatter anses å ha for stedets identitet å være sentral for avgjørelsen om forfatteren blir synliggjort eller ikke. Knut Hamsun har fått et stort museumsbygg på sitt barndomssted Hamarøy på tross av sin problematiske biografi, mens Grimstad, der han tilbragte store deler av sitt liv og der huset han bodde i fortsatt eksisterer, lenge nektet å gi ham mye oppmerksomhet.⁴ Arne og

1. Ellen Pollestad, «Doris Lessing,» *Nordlys*, 6. febr. 1985, 17.

2. Stefan Bohman, *Att sätta på samhällen. Om kanon och personmuseer* (Stockholm: Carlssons, 2010), 26.

3. Marianne Egeland, «Aulestads besværlige arv: 'Godviljens høvdingsete' og 'nazireir',» *Historisk Tidsskrift* 97, nr. 4 (2018): 297–315.

4. Anita Estensen et al., «Forhandlinger uten forsoning. En minnepolitisk studie av Hamsun-året 2009 i Grimstad,» i *Forfatterens skriftsteder. Litterære museum i norsk minnepolitikk*, red. Ottar Grepstad (Oslo: Samlaget, 2018), 212–248; Marianne Egeland, «Hamsun i sør og Hamsun i nord: Kunsten å argumentere for et diktersenter,» *Nordisk Museologi* 28, nr. 1 (2020): 42–56, <https://doi.org/10.5617/nm.7967>

Hulda Garborg er lite kjent i den internasjonale kanon, men viktige for stedene der de virket.⁵

I denne artikkelen ser vi nærmere på mottakelsen av Cora Sandel i Tromsø. Søkelyset ligger på den offentlige mediale diskursen – og her primært nordnorske aviser – i perioden fra hennes død i 1974 til 2006 da hun fikk en vei oppkalt etter seg, og dermed ble en synlig del av bybildet. Mediers fremstilling kan dog bare på begrenset måte fange opp personlige minner og private samtaler. For å forstå bakgrunnen til det som skrives i avisene har vi også benyttet oss av arkiver.⁶ Målet med artikkelen er å bidra til diskusjonen om hvordan en forfatter blir del av et steds identitet, altså hvordan vedkommende kommer «hjem», ikke bare i det museale rommet, men også hjem til steder der hun bodde, i dette tilfellet Tromsø. Hvilke forsøk ble gjort for å synliggjøre Cora Sandel i byrommet? Hvilke argumenter ble brukt for å hente henne «hjem» og hvilke for å holde henne utenfor?

Vi ser med andre ord på Sandels musealisering i Tromsø, og mener med dette kunstneriske uttrykk som monumenter, minnesmerker, turistrettede aktiviteter som byvandring og topografiske minner som gatenavn. Anna Rebecca Hoffmann kaller disse «former for før-museal erindring» (*Formen der prä-musealen Erinnerung*) og påpeker at de ofte er de første stegene i prosessen mot et forfattermuseum.⁷ Alison Booth, som diskuterer mer generelt hvordan en forfatters resepsjon blir til, nevner som sentrale aspekter: portretter av forfatteren, bilder av hjemmet eller bygget der forfatteren bodde, tekstuelle eller personlige erindringer av forfatterens stemme, samt dokumentasjon av livsfortelling.⁸ I alle disse tilfellene handler det altså om å gjøre forfatteren og verket hennes synlig og skrive henne inn i stedets minne.⁹

Gjennomgangen av aviser fra 1974 til 2006 viser at i Cora Sandels musealisering prosess er det særlig fem slike før-museale erindringer som preger hennes resepsjon i Tromsø: markering av bostedene hennes gjennom byvandring eller skilt; åpning av Cora Sandelstuen på SAS-hotellet i 1974; etableringen av Alberte-monumentet foran Kulturhuset 1981–89; diskusjonene om å navngi en gate etter henne i 1981, 2003 og 2006; og museumsutstillinger siden 1974. Andre erindringer inkluderer oppsetninger av hennes verk på teater, i radio og fjernsyn. Med unntak av den suksessfulle oppsetningen av *Kranes konditori* i anledning 15-års markering av Hålogaland Teater i 1986 var disse regionale og nasjonale og blir derfor ikke nærmere omtalt i denne artikkelen. Vi har heller ikke gått inn i synliggjøring gjennom undervisning, selv om vi kjenner til at *Alberte og Jakob* gjennom en rekke år har vært pensum ved nordiskstudiet ved UiT – Norges arktiske universitet og en byvandring fra 2003 var del av Den Kulturelle skolesekken. Selv om vi mener å se en stadig økende synlighet av Sandel i byen i perioden, som kulminerer i 2003 med den første faste utstillingen om henne, er det viktig å påpeke at det ikke er en lineær prosess som leder mot et museum som siste etappe. Som case-studien viser, utvikles Sandels resepsjon i et komplekst nett av ulike posisjoner og tolkninger rundt en forfatters relevans og biografi, i samspill med andre diskusjoner om byens sosiale, politiske og kulturelle identitet.

-
5. Oddmund Løkensgaard Hoel, «Nynorskforfattarar reiser heim. Fire Garborg-forteljingar – fire museum,» *Nordisk Museologi* 28, nr. 1 (2020): 57–74, <https://doi.org/10.5617/nm.7968>
 6. Arkivmateriale er hentet fra Byarkivet, Tromsø kommune, fra Perspektivet Tromsø bymuseum og fra Nasjonalbiblioteket.
 7. Anna Rebecca Hoffmann, *An Literatur erinnern. Zur Erinnerungsarbeit literarischer Museen und Gedenkstätten* (Bielefeld: transcript, 2018), 128.
 8. Alison Booth, «Revisiting the Homes and Haunts of Mary Russell Mitford», *Nineteenth-Century Contexts: An Interdisciplinary Journal*, 30, nr. 1 (2008): 39–65, her 40, <https://doi.org/10.1080/08905490801945538>
 9. For nylig forskning om norsk minnepolitikk se Ottar Grepstad, red., *Forfattarens skriftstader. Litterære museum i norsk minnepolitikk* (Oslo: Samlaget, 2018).

Illustrasjon 1. Øverst f.v.: Fra Cora Sandels gate (Foto: Mari Hildung/Perspektivet Museum), Sara Fabricius (nr. 3 f. v. øverst) med venninner i Tromsø, 1896 (Foto: Wennberg), Fabricius-familien i Bankgata 13 ca. 1895 (Foto: Chr. Hansen)
Nederst f. v.: Storgata 95, 1920-tallet (Foto: Chr. Hansen), Albertestatuen (Foto: Mari Hildung/Perspektivet Museum)

Bosteder som *genii loci*: Tromsø som hjem

Et gjennomgående tema i forskningslitteraturen om personmuseer er betydningen som *genius loci* har for resepsjon, altså stedets ånd, som er preget av mennesket som tidligere har bodd her, noe som gir de besøkende en spesiell følelse av å kunne komme i kontakt med fortiden.¹⁰ Ønsker vi å forstå diskusjonen om Cora Sandels tilstedeværelse i Tromsø, må vi derfor undersøke hvilke steder knyttet til henne som er igjen i byen og hvordan de er tolket gjennom tiden.

Sara Fabricius bodde i Tromsø fra hun var 12 til 25 år, bare avbrutt av to opphold på Harriet Backers malerskole i Kristiania. I 1906 flyttet hun til Paris for å utvikle seg som maler, giftet seg i 1913 med den svenske billedhuggeren Anders Jönsson og fikk sønnen Erik i 1917. Rundt 1920 sluttet hun å male og begynte å skrive. I 1921 flyttet den lille familien til Sverige, og i 1922 reiste Fabricius alene tilbake til Tromsø. Her bodde hun i et halvt år, skrev noveller, samt ga privatundervisning i fransk, før hun dro tilbake til Sverige. Pseudonymet Cora Sandel ble første gang benyttet da hun ga ut novellen «Rosina» i 1922, deretter med hennes første roman *Alberte og Jakob* i 1926, som ble en stor suksess. Handlingen i *Alberte og Jakob* er lagt til «en småby i nord», en by som har mange likhetstrekk med Tromsø. Også to seinere romaner, *Kranes konditori* (1951) og *Kjøp ikke Dondi* (1958), samt en rekke noveller, er lagt til en

10. F.eks. Booth, «Revisiting», 40; Bohman, *Att sätta ansikte*, særlig 76–94.

nordnorsk by med klare likhetstrekk med Tromsø. Fabricius bodde i Sverige til hun døde i 1974. Da hadde hun utgitt fem romaner og seks novellesamlinger.¹¹

Sara Fabricius bodde altså en rekke steder gjennom livet. Om forholdet til Sverige, der hun tilbrakte over 50 år, der hun hadde barn og barnebarn, men som hun aldri benyttet som miljø for litterære skildringer, skriver sønnen Erik Jönsson: «[Hon] var sterkt norsknational. Hon såg lite ner på Sverige og svenskarna. ... Förutom Norge, var Frankrike hennes andeliga hemland.»¹² Ifølge nordist Henning Howlid Wærp fortalte sønnen i 2003: «Når mor snakket om hjemme var det alltid Tromsø hun mente», og Wærp fortsetter: «Hjemmetilværelsen var imidlertid også noe hun flyktet fra, noe vanskelig og konfliktfylt.»¹³

Denne ambivalensen rundt hva «hjemme» betydde og hvor «hjemmet» var for Fabricius, er vesentlig for å forstå hennes mottakelse i Tromsø. Som diskusjonen i avisene fra hennes død i 1974 til 2000-tallet viser, var et gjennomgående tema om hun anså Tromsø som hjemme og om folk i Tromsø anså henne som tromsøværing, altså som del av byen. I denne diskusjonen ble ofte skillet mellom Sara, Cora og hennes litterære univers uklart.

I dag finnes tre fysiske boliger i Norge som man kan tolke som *genii loci*: leiligheten i Huitfeldtsgate i Oslo hvor hun bodde som barn, og de to boligene fra ungdomsårene i Tromsø. Da Fabricius-familien kom til Tromsø i 1893, flyttet de inn i 1. etasje i Bankgata 13. Det fasjonable huset fra 1880 ligger sentralt i byen, rett over veien for domkirken. Det finnes kjente fotografier av familien og deres papegøye «Papen» inne i leiligheten, og det er utviklet flere byvandringar som knytter Sandel/Fabricius til bygget.¹⁴ I noen vandringar antydes det at huset har gitt litterær inspirasjon, som f.eks. åpningen i romanen *Alberte og Jakob*: «Kirkeuret lyser som en måne i natten».¹⁵

Både biografisk og litterært er det altså mulig å knytte Fabricius/Sandel til Bankgata 13. I dag står et blått skilt utenfor: «Stengården. Oppført 1880 for hvalfangstreder Johs Giæver. Byens første bolighus i mur. Forfatteren Cora Sandel bodde her fra 1893–1901. Hovedkvarter for Gestapo 1940–45.» Det finnes også en stor plakett utenfor hoveddøren til minne om Gestapos ofre. Huset er et eksempel på at det alltid er et valg mellom hvilke narrativer som minnes, glemmes og dominerer. Som vi skal se, ble Cora Sandel-tilknytningen til huset underordnet krigshistorien.

Rundt forrige århundreskifte flyttet Fabricius-familien fra Bankgata 13 til Storgata 95. Også denne boligen ligger sentralt, helt nord i byens hovedgate. Bygningen er et stort handelshus fra 1838. De etablerte seg i en leilighet i 2. etasje mot sør, og hadde soverom i 3. etasje. Moren døde etter kort sykeleie i 1903. Hun ble gravlagt på Tromsø gravlund, og en støtte ble reist av barnebarnet Erik Jönsson på 2000-tallet. Med unntak av de to husene er graven det eneste fysiske minnet som i dag er igjen etter hennes familie i byen.

Perspektivet Museum (PEM) etablerte seg i Storgata 95 i 2002, først som leietakere, og deretter huseiere fra 2005. Museet flyttet ikke inn fordi det hadde vært hjemmet til en kjent forfatter, men fordi de trengte lokaler med utbyggingsmuligheter i sentrum av byen.¹⁶ Cora Sandels tilknytting til huset var godt kjent og ble ofte omtalt i avisene. Likevel nevnte ikke avisene

11. Avsnittet er basert på opplysninger i Janneken Øverland, *Cora Sandel. En biografi* (Oslo: Gyldendal, 1995) og Odd Solumsmoen, *Cora Sandel. En dikter i ånd og sannhet* (Oslo: Aschehoug, 1957).

12. Erik Jönsson, «Personliga minnesbilder av min mor, Sara Fabricius/Cora Sandel,» i *De upåaktade liv. Om Cora Sandels författarskap*, red. Henning Howlid Wærp (Oslo: Unipub forlag, 2005), 3.

13. Henning Howlid Wærp, «Forordet,» i *De upåaktade liv. Om Cora Sandels författarskap*, red. Henning Howlid Wærp (Oslo: Unipub forlag, 2005), iii.

14. F.eks. byvandringen *Fra Sara til Cora* (Perspektivet Museum, 2013); Sveinulf Hegstad, red., «Byvandringar», i serien *Fotefar mot nord*, (Tromsø: Tromsø kommune, udatert), 51.

15. Troms fylkesbibliotek, «Tromsø domkirke,» sist besøkt 1. juli 2020, www.fjordgaten.no/popup/domkirka.htm

16. Perspektivet Tromsø bymuseum, *Årsmelding* (Tromsø, 2001), 1.

Tromsø og Nordlys, som dekket flyttingen, at museet etablerte seg i et forfatterhjem.¹⁷ I 2002 var det eneste ytre tegnet på at forfatteren hadde bodd i området et skilt med teksten: «Folkets hus oppført 1838 i bergens-empire for kjøpmann J.F.D. Mack. Forfatteren Cora Sandel bodde her 1901–05. Fra 1911 ‘Folkets hus’. Fredet 1942». Plaketten viser at også denne bygningen har mange historier, noe som kan gjøre en utelukkende tilknytning til forfatteren vanskelig. Vi har kun kommet over ett Sandel-relatert arrangement planlagt i huset før 2003, i anledning 100 års dagen for hennes fødsel, som for øvrig i siste liten ble flyttet til Verdensteateret.¹⁸

Litteraturforsker Harald Hendrix peker på at en av funksjonene forfatterens bosteder har, er å synliggjøre forfatterens biografi.¹⁹ De to husene er et eksempel på at forbindelsen mellom bosted og biografi fungerer primært når det ikke finnes andre konkurrerende fortellinger: Ett av husene ble senere assosiert med 2. verdenskrig, og det andre hadde en sammensatt historie fra borgerskapshjem til sosialistisk kamparena. Disse narrative gjorde trolig en varig identifikasjon med stedene som først og fremst Cora Sandels tidligere hjem vanskelig.

Cora Sandelstuen: åpningen av byens nye storstue (1974)

Sandel døde den 3. april 1974. Fem måneder senere ble det avholdt en Cora Sandels uke i Tromsø, som inkluderte åpningen av den nye bankettsalen ved SAS Royal Hotel og feiringen av 50-års jubileet til Tromsø Kunstforening. Hotellet hadde tidligere dette året gjennomført en offentlig navnekonkurranse for den nye salen som reflekterte «‘gamle Tromsø’ med myke tepper og oljemalerier på veggene».²⁰ Førstepris var et festmåltid for 2500 kroner i den nye stuen.²¹ Ifølge avisen *Tromsø* ble 897 forslag med 467 varianter sendt inn, derav de fleste, 39 forslag, for Cora Sandel.²² Salen kunne etter behov deles i to rom som ble oppkalt etter romanfigurene Alberte og Jakob.²³ Hotellet hadde innhentet tillatelse for navngivningen fra hennes sønn, som trodde «at denne oppkallingen ville gledet hans mor til tross for at hun var en meget sky og tilbakeholdende natur».²⁴

Cora Sandel ble altså allerede få måneder etter sin død en synlig del av byens offentlige rom. Journalist Kjell Fjørtoft skrev i *Dagbladet* at Sandel nå hadde fått «sitt varige minnesmerke i barndomsbyen, riktignok bare i navnet»,²⁵ og journalist Arne Hestenes sa i samme avis at «i Tromsø vil Cora Sandels stue bety en inspirerende erindring om henne».²⁶ Salen ble kalt for «byens storstue»,²⁷ og åpningen, som samtidig markerte starten på Cora Sandels uke, var en stor sak. *Dagbladet* sendte Hestenes for å bivåne «den glansfulle åpnings-feiring».²⁸

Ukens program inkluderte visning av «Cora Sandels minneutstilling» og et foredrag av Åse Hiorth Lervik, professor i nordisk litteraturvitenskap ved Universitetet i Tromsø, om

17. Yngve Nilsen, «Drømmer om Folkets Hus,» *Tromsø*, 12. okt. 2001; Bjørn H. Larssen, «Folkets Hus kan bli foreløpig bymuseum,» *Tromsø*, 13. okt. 2001; Johnny Hansen, «Folkets Hus blir museumsbygg,» *Nordlys*, 22. nov. 2001. De fleste avisartiklene i artikkelen er hentet fra nb.no.

18. Om arrangementet se: Odd Sønvisen, «Cora Sandel minnet: – Mennesket og kunsten, ikke datteren og hustruen,» *Nordlys*, 5. des. 1980, 2.

19. Harald Hendrix, «Writers’ Houses as Media of Expression and Remembrance: From Self-Fashioning to Cultural Memory,» i *Writers’ Houses and the Making of Memory*, red. Harald Hendrix (New York: Routledge, 2008), 1–11.

20. «15. Mai er siste sjanse,» *Tromsø*, 2. mai 1974, 5.

21. «15. Mai er siste sjanse,» *Tromsø*, 2. mai 1974, 5.

22. «Cora Sandels navn skal leve videre,» *Tromsø*, 29. mai 1974, 5. Ifølge *Nordlys* leverte bare 15 personer et forslag med navnet Cora Sandel. Se OAS, «‘Cora Sandelstue’ på SAS Royal,» *Nordlys*, 29. mai 1974, 2.

23. «Cora Sandels navn skal leve videre,» *Tromsø*, 29. mai 1974, 5.

24. OAS, «‘Cora Sandelstue’ på SAS Royal,» *Nordlys*, 29. mai 1974, 2.

25. Kjell Fjørtoft, «Cora Sandel får egen Tromsø-stue,» *Dagbladet*, 5. sept. 1974, 5.

26. Arne Hestenes, «Het rock n’Roll i Cora Sandels stue,» *Dagbladet*, 9. sept. 1974, 15.

27. Kjell Fjørtoft, «Cora Sandel får egen Tromsø-stue,» *Dagbladet*, 5. sept. 1974, 5.

28. Arne Hestenes, «Het rock n’Roll i Cora Sandels stue,» *Dagbladet*, 9. sept. 1974, 15.

forfatteren.²⁹ Tromsø Kunstforening var ansvarlig for utstillingen og hadde lånt rundt 20 malerier fra Jönsson, som hadde kommet til Tromsø for å delta under åpningen. Hvorvidt stuens innredning gjenspeilet Cora Sandels tid i Tromsø og hennes litterære produksjon, var det noe skepsis rundt,³⁰ men det var ingen tvil om at utstillingen av hennes bilder ble ansett som interessant. *Lofotposten* kalte utstillingen av «Tromsøs store bysbarn» «kanskje den største begivenhet i 50-åringens eksistenstid», og viste til 50-åringen Tromsø Kunstforening.³¹ Her er det verdt å merke seg at en utenbys avis omtaler Sandel som et bysbarn. Noe kritikk av utstillingen kan likevel anes av journalist Odd A. Sønvisen i *Nordlys* som påpekte: «Typisk nok fins ikke et eneste nordnorsk motiv i bildene».³²

Medier kan styre den offentlige diskursen ved å vektlegge ulike aspekter av hendelser. Det er derfor interessant hvordan Jönssons tale ved åpningen ble gjengitt i avisene. Sønvisen ga i *Nordlys* inntrykket av at han siterte sønnen ordrett, ved å bruke anførselstejn og svensk tale, mens de andre avisene parafraserte ham. Ifølge Sønvisen sa Jönsson om morens forhold til Tromsø:

Jag tror man kan tale om et kärlekshat. Men hon mildnade med åren. I sin ålderdom fick hon fantasier om at återvenda hit nord och bo på landet til sammans med sin bror som bodde i Amerika, leva här, enkelt, med jorden och med en liten häst. Helt orealistisk, altså.³³

Kjærlighetshatet ble forklart med «sterke og varige inntrykk av nordnorsk vinter» og følelseskulde i embetsfamilien hennes.³⁴ Journalist Solveig Grødahl i *Tromsø* refererte fra åpningen et annet aspekt: «da hun lå på sykehus i sine siste år var det nettopp et bilde av Tromsø hun foretrakk å ha over sengen sin – ... Tromsø sett fra Fløyfjellet».³⁵ Arne Hestenes skrev i *Dagbladet* noen dager senere at sønnen «redegjorde for ... et slags merkelig kjærlighetshat» til Tromsø, som skyltes en vanskelig barndom, men at senere «følte hun en sterk dragning mot den by hvor hun hadde tilbragt en så vesentlig del av sitt liv». Også han nevner hennes ønske «om at bare et bilde skulle henge i sykeværelset, et gammelt Tromsø-stikk».³⁶

De ulike fremstillingene av Jönssons tale gir ulike bilder av Sandels tilknytning til Tromsø – som fremstilles mye sterkere hos Grødahl og Hestenes enn hos Sønvisen – og viser at hennes litteratur og biografi ofte ble sett som to sider av samme sak. Det er skrevet tre biografier om Cora Sandel, der Odd Solumsmoen forfattet den første i 1957.³⁷ Den kan vi anta var kjent blant kulturelt interesserte i Tromsø i 1974. Sandel var reservert når det gjaldt privatlivet sitt, og selv om biografien gir et omriss av hennes liv, er hovedvekten på litteraturen. Trolig var dette etter hennes eget ønske, siden hun flere ganger uttalte at «det er gjennom sitt arbeid en forfatter skal få sitt publikum i tale»³⁸. Jönssons utsagn ble derfor antakelig tillagt særlig betydning for å forstå hans mors personlige forhold til Tromsø og Nord-Norge, og hans utsagn om kjærlighetshat ble en referanse i avisene fra 1974 og fremover, i et forsøk på å forstå hennes forhold til byen.

29. «Cora Sandel Stuen,» *Tromsø*, 4. sept. 1974, 20.

30. Arne Hestenes, «Het rock n'Roll i Cora Sandels stue,» *Dagbladet*, 9. sept. 1974, 15; Odd A. Sønvisen, «Ei stue med stil og kjærlighetshat,» *Nordlys*, 5. sept. 1974, 8.

31. Lofotpostens Tromsø-kontor, «Tromsø Kunstforening med 50 virksomme år,» *Lofotposten*, 9. sept. 1974, 5.

32. Odd A. Sønvisen, «Ei stue med stil og kjærlighetshat,» *Nordlys*, 5. sept. 1974, 8.

33. Odd A. Sønvisen, «Ei stue med stil og kjærlighetshat,» *Nordlys*, 5. sept. 1974, 8.

34. Odd A. Sønvisen, «Ei stue med stil og kjærlighetshat,» *Nordlys*, 5. sept. 1974, 8.

35. Solveig Grødahl, «PR-suksess for SAS Royal,» *Tromsø*, 5. sept. 1974, 4.

36. Arne Hestenes, «Het rock n'Roll i Cora Sandels stue,» *Dagbladet*, 9. sept. 1974, 15.

37. Solumsmoen, *Cora Sandel*. Solumsmoen (1917–86) brevvekslet med Sandel gjennom 37 år, og 350 brev som er bevart på Nasjonalbiblioteket vitner om en nær relasjon. Se Øverland, *Cora Sandel*, 298–300.

38. *Arbeidermagasinet* nr. 2, 1939, gjengitt i Janneken Øverland, *Cora Sandel om seg selv* (Oslo/Gjøvik: Den norske bokklubben, 1983), 11.

Alberte-monumentet: En litterær skikkelse kommer «hjem»

I 1980 var det 100 år siden Sara Fabricius ble født, og det ble markert med et kveldsarrangement på kinoen Verdensteateret, med modernisering av Cora Sandelstuen, og i avisene dukket det opp flere innlegg rundt hvorfor hun aldri hadde fått et minnesmerke i Tromsø. I velkomsttalen på Verdensteateret påpekte formannen i kulturstyret, Erling Løkse, at Sandel «ser ut til å ha hatt en usedvanlig liten plass i Tromsø-væringenes hjerter».³⁹ I en stor artikkel i *Tromsø* i september kommenterte journalisten Aase Wynn:

I sin hjemby er hun hedret med en stue på SAS-hotellet – og visstnok med en biff, minnesmerker som høver seg for en kvinne. Tromsø har derimot ikke funnet anledning til å knytte hennes navn til mer solide og mindre forgjengelige elementer som en «Cora Sandel gate», en «Sara Fabricius plass» eller rett og slett en statue.⁴⁰

Forfatterens stemme ble blandet med de litterære karakterene hennes og det ble påpekt at Sandel ikke var negativ til Tromsø, men til embetsmannskulturen som fantes over hele landet – og embetsmennene var «søringer».⁴¹ I de tre biografiene om Sandel, der to riktignok først ble publisert etter 1980, kommer det frem at familiens flytting til Tromsø ikke var selvvalgt, men skyltes økonomiske årsaker, og, ifølge Solumsmoen, «kom til å føles som en forvisning, som noe av en katastrofe. For flere av embetsmannsfamiliene i byen hadde det vel stått slik når de kom sørfra og vanskelig kunne slå rot i det nye».⁴² Fabricius som innflytter sørfra og som del av en sosialt distansert embetsmannsfamilie er to temaer som går igjen i fortellingen om hennes liv i Tromsø, og som satte henne i en ambivalent posisjon som «tromsøværing, men ikke helt det».

Stemmene i Tromsø som kritiserte mangelen på et minnesmerke ble hørt av kommunen, og senere i september kunne *Nordlys* melde at det ble satt ned et utvalg. Folk ble oppfordret til å komme med forslag til hvordan markeringen kunne se ut.⁴³ Leder for utvalget og kultursjef i Tromsø kommune Frode Sannum mente ifølge Wynn «at det i høyeste grad er på sin plass at Cora Sandel får et eller annet minnesmerke i Tromsø, da hun var en av de større forfattere i landet i dette århundre. Og hun hadde mere tilknytning til byen enn f. eks. Jonas Lie, som for lengst har fått sin gate her».⁴⁴ Årsaken til stillheten rundt Cora Sandel i Tromsø «er vidt diskutert. Noen mener det er fordi hun er kvinne, andre hevder det er fordi hun ikke bare var positivt innstilt til det miljøet hun levde i i Tromsø. Dessuten forlot hun byen i ung alder».⁴⁵ Sønvisen i *Nordlys* viste igjen til sønnen Erik (han referer trolig til Jönssons besøk i 1974), men nå med sterkere ord: «– Min moder, hon hatade Tromsø. Åtminstone måste man tala om et kärlekshat».⁴⁶ Sønvisen støttet likevel minnesmerket: «Men det får være som det vil. Cora Sandel er en av Nordens største diktere. Og kraften til sitt forfatterskap har hun suget av den skrinne jorden her vi bor. Hun bør få et vakkert minnesmerke i sin ungdoms by.»⁴⁷

Samtidig med diskusjonen rundt et minnesmerke for Sandel ble det også lagt konkrete planer for et monument over fiskere og fangstfolk. Som «En gammel Tromsø-pike» skriver

39. Odd Sønvisen, «Cora Sandel minnet: – Mennesket og kunsten, ikke datteren og hustruen,» *Nordlys*, 5. des. 1980, 2.

40. Aase Wynn, «Professor Åse Hiort (sic) Lervik om Cora Sandel / Karoline Mathisen om Cora Sandel,» *Tromsø*, 6. sept. 1980, 13.

41. Aase Wynn, «Professor Åse Hiort (sic) Lervik om Cora Sandel / Karoline Mathisen om Cora Sandel,» *Tromsø*, 6. sept. 1980, 12.

42. Solumsmoen, *Cora Sandel*, 23.

43. «Cora Sandel skal markeres i Tromsø,» *Nordlys*, 19. sept. 1980, 2.

44. Aase Wynn, «100 år etter hennes fødsel,» *Tromsø*, 29. okt. 1980, 24.

45. Aase Wynn, «100 år etter hennes fødsel,» *Tromsø*, 29. okt. 1980, 24.

46. Sønvis-, «Cora Sandel får sitt minnesmerke i Tromsø,» *Nordlys*, 20. nov. 1980, 2.

47. Sønvis-, «Cora Sandel får sitt minnesmerke i Tromsø,» *Nordlys*, 20. nov. 1980, 2.

i et leserbrev til *Tromsø*: «Uten forkleinselse overfor Cora Sandel – hun var nok bra, hun, men jeg synes nå at kultursjef Frode Sannum burde gå i spissen for at vi her i Tromsø kunne få et monument over fiskere og fangstfolk. – Vi Tromsø-folk venter på et slikt minnesmerke». ⁴⁸ Dette monumentet står i dag sentralt på torget i Tromsø.

Diskusjonen i avisene viser at det var tvil om hvorvidt både byjente og embetsmannsdatter Sara og forfatter Cora faktisk var en sentral del av byens identitet. Ifølge «Tromsø-pike» var hun underordnet fangstfolket, Sønvisen gikk litt motvillig med på at hun skulle få et minnesmerke selv om hun ikke likte Tromsø, og i *Lofotposten* kan en, i motsetning til 1974, lese: «Selv om hun ikke direkte kan kalles et bysbarn», så hadde i hvert fall hennes verk «stor tilknytning til Tromsø», og selv om hun ifølge sønnen «hatet Tromsø», er «tiden ... vel likevel inne til å reise henne et monument». ⁴⁹

På den andre siden fantes det stor støtte for minnesmerket, og mot slutten av 1981 var finansieringen sikret og en konkurranse ble utlyst, rettet mot kvinnelige kunstnere. Tre kunstnere var innstilt, og alle ønsket å lage et monument over romanpersonen Alberte. I oktober 1982 fikk den lokale kunstneren Gunn Harbitz oppdraget. ⁵⁰ Med tanke på at minner om personer i det offentlige rom – statuer, skilt, utstillinger og veier – både skal skape og uttrykke et steds identitet, er det påfallende at det ikke var forfatteren som ble æret, men én av hennes litterære karakterer. Dette skyltes til stor grad sønnen Erik Jönsson, som uttalte seg mot en byste eller statue av moren i Tromsø.

I desember 1980 testamenterte Jönsson 25 malerier utført av Sara Fabricius til Tromsø kommune. I sitt takkebrev nevnte ordfører Erlend Rian at monumentet som var planlagt, «vil sammen med den storslåtte gaven De har stilt Tromsø kommune i utsikt for alltid minne oss om den tilknytning Cora Sandel hadde til byen». ⁵¹ Jönsson svarte at han var veldig glad for at Tromsø ville hedre Cora Sandels minne, og at moren ville blitt rørt, men at «[v]arje form av monument måtte hållas på ett rent symbolisk plan av konstnären. Varje form av avbildning, statye eller byst, tror jag skulle ha opprørt henne ohört.» Han hadde tre forslag til noe moren hadde likt: oppkalle en mindre gate, skape et stipendfond for ungdom som ville studere i utlandet, eller gi et bidrag til dyrebeskyttelsen i Nord-Norge. ⁵² Brevet ble delvis offentliggjort i avisene, og Åse Hiorth Lervik, som var Jönssons kontaktperson, påpekte i avisene at «[f]orutsetningen her i Tromsø har hele tiden vært et monument i abstrakt form, eller en Alberte-figur, eventuelt et annet motiv fra hennes bøker». ⁵³ Denne korte utvekslingen viser *gatekeeper*-posisjonen som de etterlatte til en forfatter kan ha. For Jönsson var det viktig at hans mors litterære verden, og ikke personen bak den, ble hyllet.

Juryens ønske syns å ha vært at minnesmerket ble laget av tre. I et intervju i 1983 mente Harbitz at hun «liker tanken på at Alberte er laget av et forgjengelig materiale». ⁵⁴ Ser man på Sandels resepsjon i Tromsø gjennom årene, blir valget av tre enda mer symbolsk. Markeringene preges lenge av det flyktige og forgjengelige: Hotellstuer kan skifte navn eller bygges om, utstillinger tas ned og feiringer er begrenset til en kort periode. Det er først i senere tid at mer varige minner som gatenavn eller museumssamlinger er implementert. Det at minner bevisst kan lages som flyktige, viser et annet intervju med Harbitz i *Klassekampen* der

48. «Byrunden,» *Tromsø*, 31. okt. 1980, 5.

49. «Tromsø vil hedre Cora Sandel og fisker- og fangstmannen,» *Lofotposten*, 6. des. 1980, 33.

50. «Tromsø-jenta Gunn Harbitz,» *Harstad Tidende*, 13. okt. 1982, 1.

51. Brev fra Erlend Rian til Erik Jönsson, 13. jan. 1981, Tromsø byarkiv.

52. Brev fra Erik Jönsson til Erlend Rian, 20. jan. 1981, Tromsø byarkiv.

53. Truls Meland, «Cora Sandels sønn om planene for Sandel-monument,» *Tromsø*, 4. feb. 1981, 8.

54. Randi Meyer, «Cora Sandel-monumentet i Kulturhusparken,» *Nordlys*, 11. aug. 1983, 3. Kjetil Vik laget til og med en kortfilm om Harbitz' arbeid med monumentet. Filmen ble vist i Tromsø Museum i november 1983. «På byen,» *Nordlys*, 25. nov. 1983, 2.

hun fremhevet at «slike skulpturer ikke bør ha evig verdi. Folk kan bli luta lei av å se på den samme skulpturen hele tida. Tenk bare på Kong Haakon og Roald Amundsen. For folk her i byen blir de knapt lagt merke til lenger».⁵⁵ Hun peker på et viktig aspekt i minnekulturen: Hva huskes, hva glemmes? Og er monumenter i det offentlige rommet alltid et symbol på det synlige, eller kan de faktisk glemmes bort?

At interessen for en mer permanent synliggjøring av Sandel var til stede, viser navnekonkurransen som ble utlyst i 1983 i anledning åpningen av det nye Kulturhuset. Det var allerede bestemt at Alberte-monumentet skulle stå foran bygget, og forslag om å oppkalle huset eller plassen foran etter Sandel dukket opp i avisene.⁵⁶ Til konkurransen kom det inn 143 forskjellige forslag, med Kulturhuset som vinner og Cora Sandel-huset på andre plass.⁵⁷

Først i 1989, seks år etter at monumentet var ferdig, kom Alberte på plass.⁵⁸ Dette synes delvis å være fordi parkområdet utenfor Kulturhuset skulle utvikles, men også fordi endringer i planene skapte uenighet mellom kunstner og kommuneadministrasjonen om plassering.⁵⁹ I ventetiden sto monumentet en periode inne i Kulturhuset, og nordist ved Universitetet i Tromsø Nils Magne Knutsen synliggjorde sitt syn på saken i et foredrag i 1987. Foredraget ble senere referert i *Nordlys*:

I dette Kulturhuset plasseres så en skulptur av en kvinne som ikke et øyeblikk trodde det gikk an å leve i Tromsø. For Alberte var Tromsø ... et uutholdelig fengsel – den eneste fluktvegen gikk sørover. Og nå – Alberte innesperret i Kulturhuset i Tromsø – hvordan skulle nå det fortolkes? Et bilde på tromsøværingenes storsinn – at de valgte nettopp den personen som sterkere enn noen hadde uttrykt sin avsky for byen, og alt dens nordnorske vesen?⁶⁰

For Knutsen var Albertes by i nord den samme som Tromsø, og som følge av dette ble litteraturens verden blandet med den reelle. Harbitz ønsket at Alberte skulle være forgjengelig, men det betød trolig ikke at det ikke skulle gjøres noe vedlikehold. «Alberte med 'byllepest'» er overskriften på en artikkel i *Nordlys* i 1994. Da skjemmes trefiguren av sterk forringelse grunnet mangel på vedlikehold. Harbitz var så sint at hun nektet å bli tatt bilde av ved kunstverket. I Tromsø kommune måtte de vedkjenne at statuen ikke var blitt prioritert.⁶¹ Etter hvert ble monumentet satt på et kommunalt lager, og kom først ut da Tromsø fikk nytt folkebibliotek i 2005. Der har det stått siden.

Striden om Cora Sandels gate: Å skrive tilhørighet inn i byrommet

I 2006 fikk Tromsø sin første Cora Sandels gate. Veien frem til Sandel bokstavelig ble skrevet inn i byrommet, var humpete og illustrerer vanskeligheten for mange tromsøværing med å akseptere henne som en varig og sentral del av byens identitet. Igjen var det andre fortellinger som dominerte. Kommunens navneutvalg anbefalte en Cora Sandels vei i 1981 og i 2003. Selv om det var mer enn 20 år mellom sakene, har debattene som fulgte, og utfallet, likhets-trekk. I 1981 foreslo utvalget flere nye gatenavn og ønsket at Cora Sandels vei skulle ligge i

55. Jens Harald Eilertsen, «Alberte i tre,» *Klassekampen*, 14. des. 1983, 5.

56. «Byrunden,» *Tromsø*, 7. sept. 1983, 5; «Cora Sandels sønn om Cora Sandel-monumentet,» *Nordlys*, 4. feb. 1981, 2.

57. Kjell-Gunnar Eriksen, «Konkurransen ga ingen bedre forslag,» *Nordlys* 28. sept. 1983, 2.

58. Sønvis-, «Alberte,» *Nordlys*, 12. juli 1989, 2.

59. Brev fra Gunn Harbitz til Tromsø parkvesen, «Plassering av Cora Sandels minnesmerke Alberte,» 15. aug. 1989, Tromsø byarkiv.

60. Ellen Pollestad, «Nils Magne Knutsen om: Schizofrenien i nordnorsk kulturliv,» *Nordlys*, 30. april 1987, 11.

61. Per Kristian Olsen, «Alberte med 'byllepest',» *Nordlys*, 7. okt. 1994, 19.

området ved Henrik Wergelands-, Ivar Aasens- og Henrik Ibsens veg.⁶² Kommunestyret aksepterte alle forslagene, med ett unntak: Cora Sandels vei. Et benkeforslag fra Høyrepolitikeren Aud Fyhn ønsket i stedet Vognmann Olsens vei; dette navnet «hadde lange tradisjoner i strøket, og sterk tilknytning til lokalmiljøet».⁶³ Journalisten Wynn slo fast: «Dermed gikk det politikk i navne-saken.»⁶⁴ Trygve Lorentsen fra Kristelig Folkeparti, som hadde fremmet forslaget, mente at det passet at hun var «plassert ... sammen med de andre store forfattergutta»,⁶⁵ andre mente at Sandel «fortjente noe bedre enn en vegstubbe».⁶⁶ Til slutt ble det realitetsbehandlet med 33 stemmer mot og 32 for, og veien ble offisielt til Vognmann Olsens vei.⁶⁷ Det samme gjentok seg senere i Tromsø bystyre med resultatet 35-30.⁶⁸ Avgjørelsen fikk støtte av en «72 år gammel tromsømann» som i et leserbrev til *Nordlys* mente at Sandels tilknytning til Tromsø i både liv og litteratur var så svak at det ikke rettfærdiggjorde bruk av offentlige midler, og han spurte: «[V]i har fått Cora Sandel-stuen. Er ikke det nok?»⁶⁹

Debatten kom kort opp igjen i 1998 da det igjen fantes uenighet om gatenavn. Nåværende leder for gatenavnkomiteen, Høyres Lars Echroll, forklarte mangelen på en gate for Sandel med at hun testamentarisk hadde bestemt det og at hennes ønske hadde blitt respektert av Tromsø.⁷⁰ Her ble altså argumentet om Sandels krav om privatsfære aktivert. Vi kjenner for øvrig ikke til at Fabricius etterlot seg et testamente med en slik ordlyd.

Debatten fra 1981 viser hvor sammensatt synet på Sandels betydning for Tromsø var, noe som gjentok seg i 2003. Da bestemte navnekomiteen at Bankgata skulle endres til Cora Sandels gate. Vedtaket var enstemmig, men skapte i etterkant stort engasjement i bladet *Tromsø* både gjennom innsendte leserbrev og redaksjonell dekning. Enkelte mente at Cora Sandel ikke fortjente å få en gate oppkalt etter seg, vist i utsagn som: «Sara Fabricius sitt høyeste ønske var å forlate denne groteske og skitne lille byen.»⁷¹ De fleste mente imidlertid at hun nok kunne få et gatenavn, men at man ikke måtte rokke ved gamle stedsnavn. Spesielt var mange opptatt av krigshistorien som var knyttet til Bankgata 13.⁷² På lederplass stod det:

... å fjerne navnet Bankgata er ikke riktig. ... Gata er forbundet med historiske hendelser, ikke minst under krigen. Det er forståelig at det har vært fristende å bytte fra Bankgata til Cora Sandels gate ettersom forfatteren bodde nettopp i Bankgata Det er mange personer som fortjener å få gater oppkalt etter seg – Cora Sandel inkludert. Men det bør de få i nye gater, ikke ved å rokke ved etablerte og vel innarbeidede gatenavn som er en del av byens kulturelle historie. Å fjerne navnet Bankgata er historieløst.⁷³

Protestene ble så massive at navnekomiteen til slutt måtte gå tilbake på vedtaket.

I etterkant skrev Gerd Bjørhovde, medlem av navnekomiteen og professor i engelsk litteratur ved Universitetet i Tromsø, en kronikk i *Nordlys*. Hun sammenlignet Joyce/Dublin med Sandel/Tromsø og antyder at debatten om Cora Sandels posisjon i Tromsø både hadde en kjønnsdimensjon og skyldes ulike måter å omgås lokal identitet på. Hun nevnte en rekke av Joyces verk, og fortsatte:

62. Geir Åge Hanssen, «Cora Sandel-veg i Tromsø,» *Tromsø*, 20. mai 1981, 4.

63. Aase Wynn, «Kommunestyret delt i 'vegspørsmål,» *Tromsø*, 27. mai 1981, 24.

64. Aase Wynn, «Kommunestyret delt i 'vegspørsmål,» *Tromsø*, 27. mai 1981, 24.

65. Aase Wynn, «Kommunestyret delt i 'vegspørsmål,» *Tromsø*, 27. mai 1981, 24.

66. vmb., «Vognmann Olsen vant over Cora Sandel,» *Nordlys*, 27. mai 1981, 12.

67. Aase Wynn, «Kommunestyret delt i 'vegspørsmål,» *Tromsø*, 27. mai 1981, 24; vmb., «Vognmann Olsen vant over Cora Sandel,» *Nordlys*, 27. mai 1981, 12.

68. «Ny innersving for vognmannen på Cora Sandel,» *Tromsø*, 1. juli 1981, 4.

69. 72 år gammel tromsømann, «Cora Sandel og Tromsø,» *Nordlys*, 5. juni 1981, 7.

70. Lars Echroll, «Naken keiserinne i Hana Schrøders vei,» *Nordlys*, 18. april 1998, 15.

71. Ingomar Kjeldsen, «Gatenavn,» *Nordlys*, 18. feb. 2003, 35.

72. F.eks. Bente Simonsen, «Historieløst,» *Tromsø*, 13. feb. 2003, 10–11.

73. «Cora Sandels gate,» *Tromsø*, 13. feb. 2003, 2.

Alle disse bøkene har Dublin som åsted og referanse, og det til tross for at Joyce forlot hjembyen alt som tjueåring ... Til tross for at mye av hans omtale av byen var negativ, til og med full av forakt til tider ... har irene i ettertid grepet dette forfatterskapet begjærlig og lykkes nå stort med å bruke det som et ledd i markedsføringen av byen. ... Jeg tenker selvsagt ... på debatten rundt Cora Sandels tilknytning til Tromsø og den motviljen som jevnlig kommer til syne hos en del Tromsøværingene mot å knytte hennes navn til gater og steder i byen. «Hun ville jo bare bort fra byen» ... «Hun skrev negativt om byen» ... At Sandel likevel kom tilbake til Nord-Norge og Tromsø i sin diktning er imidlertid et faktum som det forundrer meg at de samme Tromsøværingene ikke er stoltere over...⁷⁴

På vei mot en utstilling i hennes hjem

Som vi har vist, begynte musealiseringen av Sandel i Tromsø like etter hennes død i 1974 med Tromsø kunstforenings utstilling av hennes malerier på SAS-hotellet. I 1997 ble igjen malerier utstilt i Tromsø, denne gangen på Nordnorsk Kunstmuseum som del av utstillingen «Kvinnelige pionerer fra nord. Sara Fabricius (Cora Sandel) – Ragnhild Kaarbø – Pauline Hall». *Nordlys* sin journalist Ellen Pollestad konkluderte: «Fabricius var en dyktig maler. Ingen vet hva hun kunne utviklet seg til, men den personlige stemmen finner vi mest i forfatterskapet.»⁷⁵ Selv om den unge Sara Fabricius drømte om å bli maler, var det som forfatter hun etter hvert fikk suksess. Den første separatutstillingen med malerier hadde hun i 1972, på Prins Eugens Waldemarsudde i Stockholm. Da var hun 92 år og det var over 50 år siden hun la fra seg penselen og begynte å skrive. Det er fristende å tenke at en årsak til at maleriene ble vist, var hennes virke som forfatter. Samtidig må en spørre hvorfor det ikke ble laget en *forfatter*utstilling i Tromsø før i 2003? Forfatteren Egil Rasmussen (1903–1964) som vokste opp i Tromsø, flyttet sørover som voksen, og brukte Tromsø aktivt i sin litteratur, kom allerede i 1978 inn på museum. I november annonserte avisene at bymuseet på Skansen ville åpne «sin første dikterstue».⁷⁶ Rasmussens enke Sigrud og hans søster Halgerd hadde gitt hans skrivepult, skrivemaskin og «svært mye annet» i gave til museet.⁷⁷ Dikterstuen skulle både fungere som et minnested og et lese- og møterom. I motsetning til Fabricius var altså familien pådriver for et minnested.

Høsten 2003 var det stor oppmerksomhet rundt Cora Sandel i Tromsø. Selv om det var mye bråk tidligere på året da navnekomiteen forsøkte å omdøpe Bankgata til Cora Sandels gate, skulle nå litteraturfestivalen Ordkalotten arrangeres med Cora Sandel som tema. Perspektivet Museum hadde enda ikke åpnet for publikum i Storgata 95, men laget en mindre utstilling i det området Fabricius-familien bodde hundre år tidligere. Resten av etasjen var arena for en rekke arrangementer om Sandel. I ettertid ble foredragene gitt ut i en antologi.⁷⁸

Musealiseringsprosessen av Cora Sandel: noen sideblikk

Analysen så langt har vist at et underliggende tema for resepsjonen av Sara Fabricius/Cora Sandel har vært hvorvidt hun kunne anses som tromsøværing eller ikke. Hennes familie hadde ikke noen direkte forhold til Tromsø hverken før eller etter at de bodde der. Sandel skrev heller ingen av sine romaner, kun noen noveller og fortellinger, i byen. Riktignok skrev hun *om* Tromsø (eller en by som kunne tolkes som Tromsø). En sammenligning med andre forfattere med en lignende ambivalent tilknytning til stedet viser dog at manglende

74. Gerd Bjørhovde, «Byen og Cora Sandel,» *Nordlys*, 23. mai 2003, 3.

75. Ellen Pollestad, «Pionerer med motbør,» *Nordlys*, 18. juli 1997, 23.

76. «Åpner på Skansen neste uke,» *Tromsø*, 31. okt. 1978, 32.

77. «Åpner på Skansen neste uke,» *Tromsø*, 31. okt. 1978, 32; se også «Bymuseet får dikterstue,» *Tromsø*, 7. nov. 1978, 4.

78. Henning Howlid Wærp, red., *De upåaktede liv. Om Cora Sandels forfatterskap* (Oslo: Unipub forlag, 2005).

tilknytning ikke alltid trenger å være et problem, for eksempel når en ser på forholdet Tromsø – Sandel og Hamarøy – Hamsun. Hamarøy var Hamsuns barndomsbygd hvor han også bodde i flere år som voksen. Mens befolkningen på Hamarøy har omfavnet Hamsun, var det mindre entusiasme i Tromsø for Sandel: kanskje fordi hun skrev kritisk om ungdomsbyen sin (i motsetning til Hamsun), kanskje fordi Tromsø er en by og det finnes andre kunstnere og andre som kan brukes for å uttrykke byens identitet. Men kanskje også fordi Sandels familie – i motsetning til Hamsuns nordnorske familie – kom fra sør og var en embetsfamilie, med liten kontakt mot den alminnelige tromsøværingen.

Det kan også være interessant å sammenligne henne med forfatteren Bernt Lie (1868–1919) som er særlig kjent for sine ungdomsbøker. Lie kom som femtenåring med sin embetsfamilie til Tromsø fra sør og bodde i byen i bare tre år. Nord-Norge er likevel et sentralt sted i verkene hans, og han ble etter eget ønske gravlagt i Tromsø. I en artikkel i *Tromsø* i 1979 ble han betegnet som «en motsetning» til Cora Sandel: «Hun var omtrent like innadvendt og stille i sin Tromsø-tid som han var utadvendt og med over alt. Felles for dem var imidlertid at de hentet så mye av sitt stoff fra Tromsø.»⁷⁹ Nøkkelen ligger kanskje i et sitat fra Bernt Lie: «Det vakreste sted i verden er Tromsø. Og den vakreste sang i verden er den jeg hørte som gutt i Tromsø, når jeg lyttet til takdryppet hjemme i fars hus i mars måned.»⁸⁰ Det finnes i dag en Bernt Lies gate i Tromsø, og frem til begynnelsen av 1960-tallet la rødrossen i byen blomster på graven hans 17. Mai.⁸¹

Ovenfor har vi nevnt Egil Rasmussen, som i 1978 fikk en dikterstue på Tromsø bymuseum (nå nedlagt). En annen kvinnelig forfatter med borgerskapsbakgrunn fra sør er Ågot Gjems Selmer (1857–1926). Selmer var fra Kongsvinger og arbeidet først som skuespiller i Kristiania, men avbrøt karrieren for å flytte til Tennes i Balsfjord med mannen som var distriktslege. Her bodde hun i 19 år og ga ut flere bøker som ble oversatt til en rekke språk. Flere av temaene er hentet fra Balsfjord, men hun er i dag lite kjent i kommunen, og det finnes ingen fysiske minner.⁸² Selv om de fleste forfattere ikke får en utstilling eller et museum, må det likevel spørres hvorfor noen får mer offentlig anerkjennelse enn andre. Svaret må forbli åpent, men kanskje kan Selmers borgerlige bakgrunn fra sør ha gjort at hun ikke ble ansett som «lokal» når stedets historie skulle fortelles, kanskje i likhet med Fabricius.

Konklusjon: en vanskelig forfatter?

«Hvorfor er ikke Tromsø mer stolt av Cora Sandel», spurte Henning Howlid Wærp i 2003,⁸³ og som gjennomgangen av Sandels markeringer i Tromsø siden hennes død i 1974 viser, finnes det flere mulige svar. Samtidig kan det være misvisende å utelukkende observere hennes manglende tilstedeværelse i byen. Som vi har vist, ble det gjentatte ganger forsøkt å skape varige minner om henne, og noen var vellykkede som feiringen i 1974, minneplaketene på husene hun har bodd i og Ordkalotten i 2003. Kanskje hadde det vært mer produktivt å spørre med Stefan Bohmans ord: Hvorfor har det vært så vanskelig å bruke Cora Sandel til «att sätta ansikte på samhällen»?⁸⁴

Analysen vår har vist at det finnes fire dominerende fortellinger som kan gi svar: Ønsket om å gjøre Sandel mer synlig i Tromsø har med jevne mellomrom vært ytret i mediene,

79. «Vakreste sted i verden -», *Tromsø*, 24. jan. 1979, 15.

80. «Vakreste sted i verden -», *Tromsø*, 24. jan. 1979, 15.

81. Hegstad, «Byvandring», 51.

82. Lill-Karin Elvestad, *Ågot Gjems Selmer (1857–1926). Brytningstid* (Stamsund: Orkana, 2019), 261–262.

83. Henning Howlid Wærp, «Cora Sandel og Tromsø», *Dagbladet*, 19. mai 2003.

84. Bohman, *Att sätta ansikte*.

samtidig måtte hun vike i en diskurs om hva som har vært ansett som de viktigste narrativene på stedet. Dette gjelder eksempelvis de to husene hun har bodd i, og navnsetting av gater, plasser og bygninger i byrommet. En sentral fortelling er altså at hun har vært viktig for byens identitet, men at det finnes andre personer eller hendelser som har vært viktigere enn henne.

En annen sentral fortelling er at Sara Fabricius' opplevelse av byen (med unntak av naturen) stort sett var negativ, noe som reflekteres i litteraturen hennes, f.eks. med Alberte som lengter bort fra den nordnorske byen sin. I forskningslitteraturen om forfatterhjem og litterær turisme fremheves betydningen av at leseren får oppleve forfatterens hjem; hjemmet blir til en utvidet leseerfaring.⁸⁵ Hvis vi ser på Tromsø som forfatterens hjem, kan vi se at en slik utvidet leseerfaring ikke var udelt positiv for byens beboere. Hoffmann observerer i sin studie av litterære museer i Tyskland at mange narrativer i museene (og vi kan utvide det til før-museale erindringer) knyttes til verdiene som den besøkende forventes å ha.⁸⁶ Narrativene om Fabricius eller Sandel bør med andre ord være attraktive for å skape identifikasjon med henne. Case-studien vår antyder at forfatterens personlige og litterære liv ikke ga nok muligheter for en udelt positiv identifikasjon blant mange Tromsø-beboere, i motsetning til utenbys besøkende som Doris Lessing. Nyere offentliggjorte brev har vist at bildet av Fabricius som stort sett negativt overfor nordnorsk liv er for ensidig.⁸⁷ Samtidig syns utsagnene til hennes sønn om et «kjærlighetshat» til byen å ha dominert over en mer nyansert fremstilling. Cora og Alberte ble i denne fortellingen ikke skilt fra hverandre. Dette ble forsterket av Sara Fabricius' familiebakgrunn, en innflyttet embetsmannsfamilie fra Sør-Norge som forlot Nord-Norge etter 17 år. Det er påfallende at til og med de som uttalte seg for en sterkere markering av Cora Sandel i Tromsø, kunne argumentere for at dette skulle skje *på tross av* – på tross av hennes ambivalente forhold til Tromsø, på tross av at hun var kritisk til småbylivet, på tross av at hun kom fra sør. Sammenligningen med andre forfattere, særlig Bernt Lie, antyder at hennes påståtte negative syn på Tromsø forsterket betydningen av hennes sosiale bakgrunn fra sør. Viktige nordnorske meningsskapere, som forfatter Asbjørn Jaklin og Nils Magne Knutsen, bidro trolig til å forsterke dette narrative.⁸⁸ Diskusjonen gjennom årene viser samtidig at et positivt identifikasjonsmoment var Sandels høye litterære posisjon. Da Hålogaland Teater planla sin jubileumsforestilling *Kranes konditori* i 1986, slo journalisten Sønvisen fast: «Hålogaland Teater har hentet Cora Sandel hjem igjen.»⁸⁹

En tredje fortelling gjelder forfatterens egne ønsker. Sara Fabricius levde etter hvert svært tilbaketrukket, og mente at man aldri kunne kreve noe annet av forfattere enn at de skrev.⁹⁰ Dette er en viktig årsak til at hun publiserte under pseudonym. Fabricius skrev seg altså i noen grad selv ut av det offentlige rommet i det tidligere hjemmet sitt, og hvis hun ble æret, måtte det være som Cora Sandel. Dette berører også spørsmålet om forfatterens agens etter sin død. Bohman skriver at det vanligste er at personmuseene kommer til etter et initiativ fra en forening eller stiftelse. Noen ganger tar staten initiativet, andre ganger bidrar slektninger direkte eller forfatteren selv jobber aktivt mot et museum.⁹¹ Cora Sandel hadde

85. Nicola J. Watson, *The Literary Tourist: Readers and Places in Romantic & Victorian Britain* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006), 1.

86. Hoffmann, *An Literatur erinnern*, 393.

87. Eksempelvis Sara Fabricius, brev til Elisabeth Sinding Larsen, 19. juli 1898–23. okt. 1903, Nasjonalbiblioteket, Norge.

88. Se Jaklins kapittel om Sandel med tittel «Forfatteren som ga Tromsø et usselt rykte,» *Nordlendinger til tusen (II): Vår egen tid* (Tromsø: Nordlys, 2002), 118–133.

89. Odd Sønvisen, «Klart for 'Kranes Konditori'!», *Nordlys*, 4. okt. 1986, 15.

90. *Arbeidermagasinet*, nr. 2, 1939, gjengitt i Øverland (1983), 11.

91. Bohman, *Att sätta ansikte*, 28–29.

ingen familie igjen i Tromsø, og hennes sønn Erik nevnte gjentatte ganger at hun ikke ønsket offentlige æresbetegnelser. Musealiseringen av hennes liv viser derfor til en sentral etisk utfordring: Hvorvidt vi har rett til en kunstners liv og hennes eiendeler etter hennes bortgang? Hadde en utstilling i tre etasjer om Sara Fabricius'/Cora Sandels liv og kunst som åpner på Perspektivet Museum i 2020/2021, vært noe forfatteren selv hadde ønsket? Vi vet at hun ville at kunsten skulle leve videre. Trolig er dette en årsak til at Erik Jönsson og hans etterkommere valgte å ikke selv beholde billedkunsten hun skapte, men testamenterte den til Tromsø kommune. De samme slektningene donerte også en rekke kulturhistoriske gjenstander, arkivalia og fotografier til Perspektivet Museum i 2016, noe som kan indikere at de oppfattet Tromsø som hennes hjem, og at en musealisering, spesielt med utgangspunkt i kunsten, var velkommen.⁹² Perspektivet Museum har diskutert disse dilemmaene underveis i prosessen, men har ønsket å løfte en stor kunstner med tilhørighet til stedet, samtidig som museet ser at tematikk hun tok opp i litteraturen er relevant i samtida og et viktig utgangspunkt for dialog og samtale. Målet med utstillingen er derfor ikke å gå dypt inn i hennes biografi, men å undersøke om hun har noe relevant å fortelle oss i dag.

En fjerde fortelling som sjeldent uttrykkes eksplisitt i pressen, men som virker å være underliggende, er kjønn. I Norge finnes det nesten ingen museer tilegnet kvinner,⁹³ forskning viser at kvinner ofte er valgt bort i utstillinger,⁹⁴ og i Tromsø er det i 2020 ingen statuer av navngitte kvinner, og kun en håndfull gater har kvinnenavn. Både Ivar Aasen, Henrik Ibsen og Henrik Wergeland fikk gatenavn i Tromsø lenge før Cora Sandel, selv om ingen av dem har noen kjent tilknytning til stedet. Også Tromsøs identitet som «Porten til Ishavet» med sin oppmerksomhet på den mannlige dominerte ishavskulturen kan ha spilt en rolle i hvilke narrativer byen ønsket å identifisere seg med.

Til slutt er et spørsmål hvorvidt musealiseringprosessen av Cora Sandel i Tromsø, det å hente henne «hjem», ble påvirket av at hun døde i en tid da bevissthet rundt nordnorsk identitet ble styrket, med en nordnorsk visebølge og åpningen av Universitetet i Tromsø i 1972 med oppmerksomheten rettet mot regionbygging. Kanskje var en borgerskapsdatter fra sør med kritisk blikk på Tromsø ikke lengst fremme i synliggjøringen av en nordnorsk identitet?

92. Dette baserer seg på diverse avtaler, e-poster og samtaler mellom familiemedlemmer og Astrid Fremmerlid og Marianne A. Olsen (begge PEM). Vi ønsker å opplyse om at en av artikkelens forfattere, Marianne A. Olsen, er ansvarlig for denne utstillingen.

93. Dette gjenspeiles også i Grepstad, *Forfattarens skriftstader*.

94. F.eks. Maria Bäckman og Simon Ekström, «Museer, kön och genus – några reflektioner kring en närvarande frånvaro,» *Nordisk Museologi* nr. 2 (2011), 83–98.